

■ درآمدی بر ساختارشناسی «اجیرنامه» باتکیه بر اسناد موجود در آرشیو

آستان قدس رضوی

پیمان ابوالبشری | هادی وکیلی

■ چکیده

هدف: مقاله حاضر، در پی معرفی و تحلیل محتوای اجیرنامه‌ها به‌عنوان نوعی از اسناد با محتوای اقتصادی است که در آن به تبیین مفهوم کار، قراردادهای کاری، شروط عقد وفسخ، و تعهدات دو سویه اجیر (= کارگر) و مستأجر (= کارفرما) پرداخته شده است. نویسندگان این مقاله برآنند، اجیرنامه را تعریف و انواع آن را دسته‌بندی کنند. سپس، ساختارشناسی و ظاهر اسناد مزبور را بررسی و در پایان، ارزش سندی و محتوایی اجیرنامه‌ها را مشخص کنند.

روش / رویکرد پژوهش: روش پژوهش در نوشته حاضر، توصیفی-تحلیلی و براساس منابع سندی موجود در آرشیو اسناد آستان قدس رضوی است.

یافته‌ها و نتایج پژوهش: اجیرنامه‌ها، وظایف و عملکرد قشری از جامعه را به تصویر می‌کشد که تا امروز در تاریخ اقتصادی-اجتماعی ایران مغفول مانده است.

کلیدواژه‌ها

اجیرنامه، اجیر، مستأجر، کارگر، کارفرما

تحقیقات تاریخی

فصلنامه گنجینه اسناد: سال بیستم و پنجم، دفتر دوم، (تابستان ۱۳۹۴)، ۶۰-۴۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۶/۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۲/۲۱

درآمدی بر ساختارشناسی «اجیرنامه» باتکیه بر اسناد موجود در آرشیو آستان قدس رضوی

پیمان ابوالبشری^۱ | هادی وکیلی^۲

مقدمه

در میان انواع اسناد فارسی معرفی شده در حوزه اقتصادی و اجتماعی، تا امروز، کمتر سندی به اندازه اجیرنامه‌ها مهجور مانده است. در این بین، نه متخصصان اسناد، مانند قائم مقامی، به اقتضای تمرکز بر اسناد دیوانی در آثارشان نامی از اجیرنامه‌ها برده‌اند؛ و نه شرق‌شناسانی همچون لمبتون و عیسوی در نوشته‌های مربوط به تاریخ اقتصادی ایران از اسناد مزبور استفاده کرده‌اند.^۳

پژوهشگران رشته حقوق، مقالاتی درباره روابط کارگر و کارفرما منتشر کرده‌اند، اما در این نوشته‌ها، مبانی نظری با اسناد موجود منطبق نشده است.^۴ به عبارت دیگر، در مقاله‌های مربوط به موقعیت اجتماعی کارگر از اجیرنامه‌ها استفاده نشده است. در تقسیم‌بندی این نوع اسناد، مؤلف کتاب *درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار*، اجیرنامه‌ها را ذیل «اجاره‌نامه» یا «مقاطعه‌نامه» قرار داده است (رضایی، ۱۳۹۰، صص ۱۱۱-۱۱۲)؛ در صورتی که نوع خاصی از سند به «اجیرنامه» شهرت دارد و به نظر می‌رسد نباید آن را با عنوانی دیگر طبقه‌بندی کرد (ساکماق، ۱۳۲۱/۱، ۱۳۰۰/۱، ۱۳۳۳/۱). اسناد مزبور در محاکم شرع نوشته می‌شد، اما نمی‌توان آن را لزوماً در دایره اسناد شرعی جای داد و احتمالاً در آینده باید تقسیم‌بندی دقیق‌تری به وجود آورد. رسول جعفریان نیز در تصحیح جدید خود از انواع اسناد در دوره صفویه و قاجار، راجع به اجاره‌نامه‌ها توضیحاتی داده، اما نامی از اجیرنامه نبرده است (جعفریان، ۱۳۹۳، ص ۴۲).

۱. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی
دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)
pe_ab231@stu.um.ac.ir

۲. دانشیار تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد
vakili@um.ac.ir

۳. ن. ک.: چارلز عیسوی (۱۳۴۲). *تاریخ اقتصادی ایران* (یعقوب آژند، مترجم). تهران: نشر گستره؛ ۱. ک. س. لمبتون (۱۳۷۷). *مالک و زارع در ایران* (منوچهر امیری، مترجم). تهران: علمی و فرهنگی.

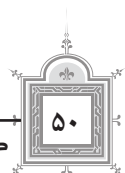
۴. ن. ک.: مقاله محمدصادق طباطبایی واحسان صافیان اصفهانی (۱۳۹۲). «تبیین ماهیت و ملاک‌های تمییز قرارداد کار از اجاره اشخاص». *فصلنامه تعالی حقوق*، ۴.



این نوشته برآن است با روش توصیفی-تحلیلی و براساس منابعِ سندی موجود در آرشیو اسنادِ آستان قدس رضوی، که به جز یک سند، مابقی به دوره قاجار متعلق است، ابتدا، اجیرنامه را تعریف کرده و انواع آن را دسته‌بندی کند؛ در ادامه، ساختارشناسی و ظاهر اسناد مزبور را بررسی کند و سپس ارزش سندی و محتوایی اجیرنامه‌ها را مشخص نماید. ملاک انتخاب اسناد اجیرنامه جهت بازنویسی، با در نظر گرفتن این موضوع که بیشتر اجیرنامه‌ها مربوط به امور بنایی بود، سعی بر آن شد تا به گوناگونی اسناد اجیرنامه در مشاغل دیگر نیز اشاره شود.

تعاریف و انواع اجیرنامه

در تعریف اجیرنامه می‌توان گفت «نامه یا پیمانی است مبنی بر استخدام یا به کار گماردن کسی برای انجام کاری (هاجری، ۱۳۸۱، ص ۴۷) و البته شخصی که نیروی کار خود را به اجاره می‌دهد «اجیر» می‌نامند» (کریمیان، ۱۳۶۹، صص ۱۱۴-۱۲۰). به عبارت دیگر، اجیر کسی است که متعهد به انجام عملی می‌شود (عدل، ۱۳۷۳، ص ۲۸۶). در مباحث حقوقی و فقهی، اجیر به خاص و عام تقسیم می‌شود. اجیر عام (= اجیر مشترک و مطلق)، به کسی گفته می‌شود که انجام کاری را برعهده دارد و مباشرت شخص اجیر در انجام کار شرط نیست و می‌تواند به شخص ثالث واگذار شود و مدت معین نیز ندارد (امامی، ۱۳۸۴، ص ۱۴۱). اما اجیر خاص، خود را برای مدت معین، به گونه‌ای که تمام منافع او در این مدت از آن مستأجر باشد به وی اجاره می‌دهد. با این تعاریف می‌توان گفت تمام اجیرنامه‌های موجود در آرشیو مرکز اسناد آستان قدس رضوی با اجیر خاص سروکار دارند و حوزه وظایف وی و شرایط قرارداد را مشخص می‌کنند. با این حال، قراردادهای مزبور، بی‌عیب و دقیق نوشته نشده است. از قرون نخستین اسلامی تا دوره معاصر نظریات گوناگونی در تطبیق گونه‌های مختلف اجیر در نقاط مختلف جهان اسلام همچون مدینه، مکه، یمن، بصره، و به‌ویژه در دیدگاه‌های امامان شیعه اثنی عشری ابراز شده (تولایی و حائری، ۱۳۸۴، صص ۷۵-۱۰۵)؛ اما آنچه آشکار است اینکه در قوانین استخدام کشوری و قانون تجارت، در عمل، اجاره اشخاص از شمول قواعد اجاره خارج شده و امروز آنچه با نام و عنوان اجاره مطرح می‌شود اختصاص به اجاره اشیاء دارد (بهرامی، ۱۳۸۳، ص ۲۹). در دوره معاصر نیز، قوانین حقوقی ایران دستخوش تغییراتی شد و «قرارداد کار» در عمل جایگزین اجیرنامه‌ها شد. با این حال، زمانی که تعاریف دو مفهوم قرارداد کار و اجیر خاص در کتاب‌های حقوقی بررسی شود، تفکیک آنها از هم کاری دشوار به نظر می‌رسد (کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۵۸۴). در هر دو مورد، کارگر متعهد است عمل مورد نظر کارفرما را در قبال دریافت اجرت



انجام دهد (طاهری، ۱۳۸۴، ص ۱۲). بنابراین، می توان گفت: «قرارداد کار ماهیتاً همان اجاره اشخاص است» (طباطبایی و صافیان اصفهانی، ص ۳۸).

در قرون گذشته، فعالیت اجیرها در همه اصناف گسترده بود. با توجه به مشاغلی که اجیرها در آن به کار گرفته می شدند، می توان فعالیتشان را با تمرکز بر اسناد آرشیو آستان قدس رضوی در این امور طبقه بندی کرد:

۱. **مذهبی:** اجیر کردن متولیان امور دینی در قالب وکالت شخص به روحانی منطقه جهت عزیمت به مکه و انجام اعمال و مناسک حج به جای وی یا وکالت فرد به «حج فروش» جهت تضمین سفر به اماکن مذهبی (ساکماق، ۱۲۲۹۷۹/۱، ۱۳۲۴۴۸/۱)

۲. **کشاورزی:** استخدام اجیر به منظور باغداری (ساکماق، ۱۲۶۲۸۳/۱، ۱۲۶۰۸۷/۱)،
تنظیم جوی آب املاک (ساکماق، ۱۲۶۲۷۹/۱)، احیاء زمین های بایر (ساکماق، ۱۳۲۲۲۲/۱،
۱۳۲۰۷۷/۱)، سبزی کاری، گل کاری، کاشت نهال، کوت بندی (ساکماق، ۱۳۳۳۸۶/۱، ۱۳۲۰۷۵/۱)،
دشت بانی (ساکماق، ۱۳۲۰۸۳/۱)، بیشه دانی (ساکماق، ۱۲۳۸۳۹/۱) و دامداری (ساکماق،
۱۳۱۹۱۰/۱)؛

۳. **ساختمانی:** به کارگیری اجیر جهت ساخت حصار، قلعه و برج (ساکماق، ۱۱۳۰۷۷/۱)،
بنایی و خشت مالی (ساکماق، ۱۳۰۰۱۱/۱، ۱۲۶۲۶۵/۱، ۱۳۲۲۲۴/۱)؛

۴. **پارچه بافی و قالی بافی:** اجیر کردن افراد نابالغ یا جوانها به مدت طولانی از
چهارده ماه تا سه سال در کارگاه های شُعبافی (ساکماق، ۱۳۲۷۳۷/۱، ۱۲۶۵۲۱/۱) یا
قالی بافی (ساکماق، ۱۳۲۱۵۵/۱)؛

۵. **ترابری:** اجیری حیوانات، به ویژه شتر در حمل و نقل کالا (ساکماق، ۱۳۲۵۹۸/۱،
۱۳۲۱۸۵/۱) و درشکه رانی (ساکماق، ۱۰۸۹۹۲/۱)؛ و

۶. **مشاغل و اصناف متفرقه:** به اجیری رفتن اشخاص در مشاغل فنادی (ساکماق،
۱۲۲۷۳۳/۱)، نجاری (ساکماق، ۱۳۳۴۰۳/۱)، و کفاشی (ساکماق، ۱۰۹۰۹۳/۱).

ساختارشناسی

در مرکز آرشیو اسناد آستان قدس رضوی، ۴۲ اجیرنامه موجود است که دوره های قاجار تا پهلوی دوم را دربرمی گیرد. قدیمی ترین سند متعلق به دوره قاجار، در سال ۱۲۲۲ق. و جدیدترین اجیرنامه، در سال ۱۳۲۸ش. نوشته شده است. اجیرنامه ها، اسنادی در ارتباط با مردم عادی محسوب می شود و در تمامی نمونه ها، اسناد مزبور اصل هستند و رونوشتی از آنها موجود نیست. اگر بتوان خط نخوردگی را یکی از شرایط اصالت سند محسوب کرد، می توان گفت هیچ کدام از اسناد مزبور دارای خط خوردگی نیستند (دورانتی، ۱۳۸۸، ص ۸۴).

از لحاظ زیبایی‌شناسی نیز اجیرنامه‌ها فاقد هرگونه تزئینات و حاشیه هنری‌اند. نگارش اسناد مزبور، به خط زیبای شکسته‌نستعلیق است. با در نظر گرفتن این موضوع که تقریباً تمام اجیرنامه‌های موجود به دوره قاجار تعلق دارند- به جز یک سند که در دوره پهلوی دوم نوشته شده و این زمان به‌طور کلی معاصر با ورود کاغذ ارزان قیمت فرنگی است- جنس کاغذ اسناد، فرنگی و رنگ آنها غالباً نخودی و در یک نمونه آبی است. درباره ابعاد اجیرنامه‌ها نیز باید اذعان کرد که تنوع چشمگیری در آنها وجود دارد. به‌عنوان مثال: برخی در قطع ۱۲×۲۲ (۱۲۳۸۳۹/۱)، ۲۰/۵×۳۲ (۱۲۲۹۷۹/۱)، ۲۰×۲۵/۵ (۱۲۲۷۳۳/۱) و ۱۷/۵×۲۲ سانتی‌متر به چشم می‌خورد.

در سربرگ هیچ‌کدام از اسناد مزبور نام «اجیرنامه» موجود نیست، اما در بعضی از نمونه‌ها در پشت یا پایین سند، نام «اجیرنامه‌چه» قید شده است (ساکماق، ۱۳۲۴۴۸/۲، ۱۳۰۰۱۱/۱، ۱۳۲۱۸۵/۱). در آخرین سطر اجیرنامه، تاریخ نگارش قرارداد به‌همراه مهر اجیر یا اثر انگشت وی (۱۳۲۲۲۲/۱) در تاریخ‌های جدیدتر به چشم می‌خورد (ساکماق، ۱۳۲۰۷۵/۱، ۱۳۳۴۰۳/۱). سمت راست اسناد مزبور نیز مهور به مهر شاهدان است که از دو تا هفت تن را در بر می‌گیرد (ساکماق، ۱۳۲۲۲۴/۱، ۱۳۳۳۸۶/۱، ۱۲۲۷۳۳/۱، ۱۳۲۴۴۸/۱). ناگفته نماند در بعضی از اسناد، بی‌نظمی در محل ثبت مهرهای اجیر، مستأجر، و تعداد شاهدان نیز درخور توجه است. برخی، در بالای اسناد و تعدادی دیگر در سمت راست اسناد مهور شده‌اند (ساکماق، ۱۳۰۷۷/۱، ۱۰۸۹۹۲/۱). در کنار مهر شاهدان، جملات عربی مانند «انا شاهد بذلك الاقل الجانی»، «قد وقع بما رقم فیه لدی حرره» و «اعترف بما رقم فیه لدی» مشاهده می‌شود که دلیلی بر تأیید قرارداد است (ساکماق، ۱۲۷۲۵۷/۱، ۱۳۲۴۴۸/۱، ۱۳۰۰۱۱/۱). از میان ۴۲ اجیرنامه موجود در آرشیو آستان قدس رضوی، دو اجیرنامه فاقد هرگونه مهر از سوی اجیر و شاهدان است (۱۳۳۴۰۳/۱، ۱۰۸۹۹۲/۱).

ساختار سندپژوهی و ارزش محتوایی

در آغاز هر قرارداد، اجیر با ذکر نام و تبارش، خود را مخاطب قرار داده و با جملاتی شبیه به «اجیر شرعی دادم» یا «اجیر شرعی گردانید» خود را متعهد به انجام وظیفه‌ای خاص می‌کند (ساکماق، ۱۲۲۹۷۹/۱، ۱۲۶۵۲۱/۱). لحن کلام اجیرها یکسان نیست. برخی جملات اینگونه شروع می‌شود: اجیر شرعی داد «نفس نفیس خود را» به کارگزاران... (ساکماق، ۱/۱، ۱۲۶۲۷۹/۱۲۶۲۲۴)، یا: اجیر شرعی داده خود را «عالیقدر...» (ساکماق، ۱/۱، ۱۳۲۱۸۵/۱۳۲۱۵۵)، و در مصادیق محدودتر: به اجیر شرعی دادم، خودم را، «احقر چاکران» (ساکماق، ۱۳۳۳۸۶/۱). سپس، هویت مستأجر مشخص می‌شود.



به عنوان نمونه: «... خود را اجیر شرعی دادم به عصمت پناه خاورسلطان، بنت مرحوم حاجی میرزا عبدالرحیم...». در مواردی که مستأجر، فرد مشهوری است فقط نام وی ذکر می‌شود. به عنوان مثال: «اجیر شرعی گردید... به بندگان حضرت مستطاب اجل اکرم افخم، آقای مشیر الممالک». در عصر پهلوی عباراتی نظیر «احقر چاکران و نفس نفیس»، برای اجیرها یا صفاتی برای مستأجران «نظیر عالی شأن و عالی مقام و معلی مکان» حذف می‌شود (ساکماق، ۱/۱۰۹۰۹۳).

در بیشتر مواقع، کاتبان شرع، پس از معرفی اجیر و مستأجر در اجیرنامه‌ها، به گونه‌ای نامنظم و جابه‌جا، مدت اجاره، مورد اجاره، اجرت اجیر، و شروط اجیر را قید کرده‌اند. مدت اجاره، متناسب با مورد اجاره، کوتاه مدت یا بلندمدت می‌شد. به عنوان نمونه، شخصی برای خشت مالی به مدت بیست روز به اجیری می‌رفت (ساکماق، ۱/۱۳۲۲۲۴)؛ در حالی که، در فعالیت‌های بلندمدت‌تر مانند قالی‌بافی یا مشاغل دیگر، شخص از سه تا هفت سال استخدام می‌شد (ساکماق، ۱/۱۲۲۷۳۳، ۱/۱۲۶۵۲۱). در شرایطی که مدت اجاره بیش از دوازده ماه است، سال درج شده در اسناد هم به صورت قمری (ساکماق، ۱/۱۲۳۸۳۹) و هم شمسی (ساکماق، ۱/۱۳۱۹۱) ذکر شده است. مستأجر، در ازای مال الاجاره نقدی و گاه همراه با تحویل اجناس غیر نقدی مانند گندم و جو (ساکماق، ۱/۱۰۸۹۹۲/۱۲۲۹۷۹)، اجیر را به استخدام خود در می‌آورد (ساکماق، ۱/۱۳۲۰۷۸/۱۲۲۷۳۳، ۱/۱۲۶۲۶۵). پس از ذکر موارد مزبور در اسناد، نوبت به «شروط ضمن عقد» می‌رسد. در این قسمت از سند، وظایف و حقوق متقابل اجیر و مستأجر ذکر می‌شود. معمولاً مستأجر در فعالیت‌های کم‌مدت مانند باربری، حقوق اجیر را پس از اتمام کار پرداخت می‌کرد (ساکماق، ۱/۱۳۲۵۹۸). اما در به‌کارگیری‌های طولانی‌مدت، مثل قنادی یا کفاشی، که مستلزم استخدام شخص به مدت حداقل یک سال بود، حقوق اجیر، ماهانه پرداخت می‌شد (ساکماق، ۱/۱۰۸۹۹۲). معمولاً مستأجر در شروط ضمن عقد، هزینه خوراک و لباس اجیر را برعهده داشت (ساکماق، ۱/۱۳۲۴۴). مگر اینکه اجیر در انجام امور، کاهلی یا سرکشی می‌کرد (ساکماق، ۱/۱۰۸۹۹۲/۱۲۲۷۳۳). وجود چنین شرط پُرابهامی در متن سند، راه را بر تفسیر و در نهایت تضييع حق اجیر از سوی مستأجر می‌گشود. بیشتر مواقع، در صورت بیماری اجیر در طول مدت اجیری، مستأجر، مخارج وی را برعهده داشت (ساکماق، ۱/۱۰۹۰۹۳)؛ اما اگر مدت بیماری اجیر طولانی می‌شد، خود وی باید هزینه‌های درمان را می‌پرداخت (ساکماق، ۱/۱۳۱۹۱). درباره‌ی زمان انجام کار نیز باید بین طرفین، توافق صورت می‌گرفت. گهگاه، ساعات کاری به سود اجیر و به‌ویژه با شروع ماه رمضان از روز به عصر تغییر می‌کرد که در متن سند گنجانده می‌شد (ساکماق، ۱/۱۳۲۱۵۵).

در بین اجیرنامه‌ها، تعداد کمی فاقد شروط ضمن عقد است؛ به عنوان نمونه، در سندی ذکر شده که کشاورزی به نام اسدالله برای امور فلاحتی به اجیری مشیرالممالک درآمده و شروط کاری در قرارداد نیامده است (ساکماق، ۱/۱۳۳۳۸۶)؛ یا در نمونه‌ای دیگر، فرد نابالغی جهت قالی‌بافی برای مشیرالممالک به اجیری رفته که شروط ضمن عقد در آن نوشته نشده است. به نظر می‌رسد برای اجیرهایی از اقشار کم درآمدتر جامعه، حقوق کمتری قائل بوده‌اند که نشانه‌های آن را می‌توان در اسناد مزبور ردیابی کرد. در سند مشابه دیگری، استاد علی‌اکبر کُم‌ساز^۱ به اجیری مشیرالممالک، یعنی همان مستأجر نمونه‌های قبلی رفته است که شروط ضمن عقد به‌طور کامل در اجیرنامه قید شده است (ساکماق، ۱/۱۲۶۲۶۵). در مورد شرایط فسخ باید گفت به‌ندرت در متن اجیرنامه‌ها گنجانیده شده است. به عنوان نمونه، سه سند بازنویسی شده در این نوشته، اشاره‌ای به شرایط مزبور نکرده است. شرایط فسخ در اجیرنامه‌ها تا حدودی گنگ و مبهم بوده و ذکری از جزئیات آن در متن به‌میان نیامده است. چنانچه اجیر یا مستأجر به مفاد موجود در قرارداد پایبند نباشد، موظف به پرداخت جریمه نقدی به طرف مقابل است که هزینه‌اش مشخص شده است (ساکماق، ۱/۱، ۱/۱۳۲۷۳۷، ۱/۱۳۳۴۰۳، ۱۰۹۰۹۳/۱۳۳۴۰۳). با این حال، در بیشتر اجیرنامه‌ها، فسخ قرارداد با اراده مستأجر صورت می‌گرفته است. به عنوان نمونه در سندی آمده است: «چنانچه پس از انقضاء شش ماهه تابستان، [مشیرالممالک] خواسته باشد مشارالیه [اجیر] را اخراج فرمایند، آن مدت که تابستان کار کرده... دریافت نموده و...» یا در اجیرنامه دیگری آمده است که: چنانچه اجیر، اموال مستأجر را حیف و میل کند، احکام اجیری نداشته باشد (ساکماق، ۱/۱۳۲۱۸۵).

فقط یک اجیرنامه در مرکز آرشیو آستان قدس رضوی موجود است که به دوره پهلوی دوم تعلق دارد و این موضوع، نشان‌دهنده تداوم این نوع اسناد تا دوره معاصر است (ساکماق، ۱/۱۰۹۰۹۳). با گذر از دوره قاجار به عصر پهلوی است که هویت اجیر و مستأجر، مدت قرارداد، مورد اجاره و شروط عقد یا فسخ طرفین در اجیرنامه‌ها تا حدود زیادی شفاف و قانونمند می‌شود.

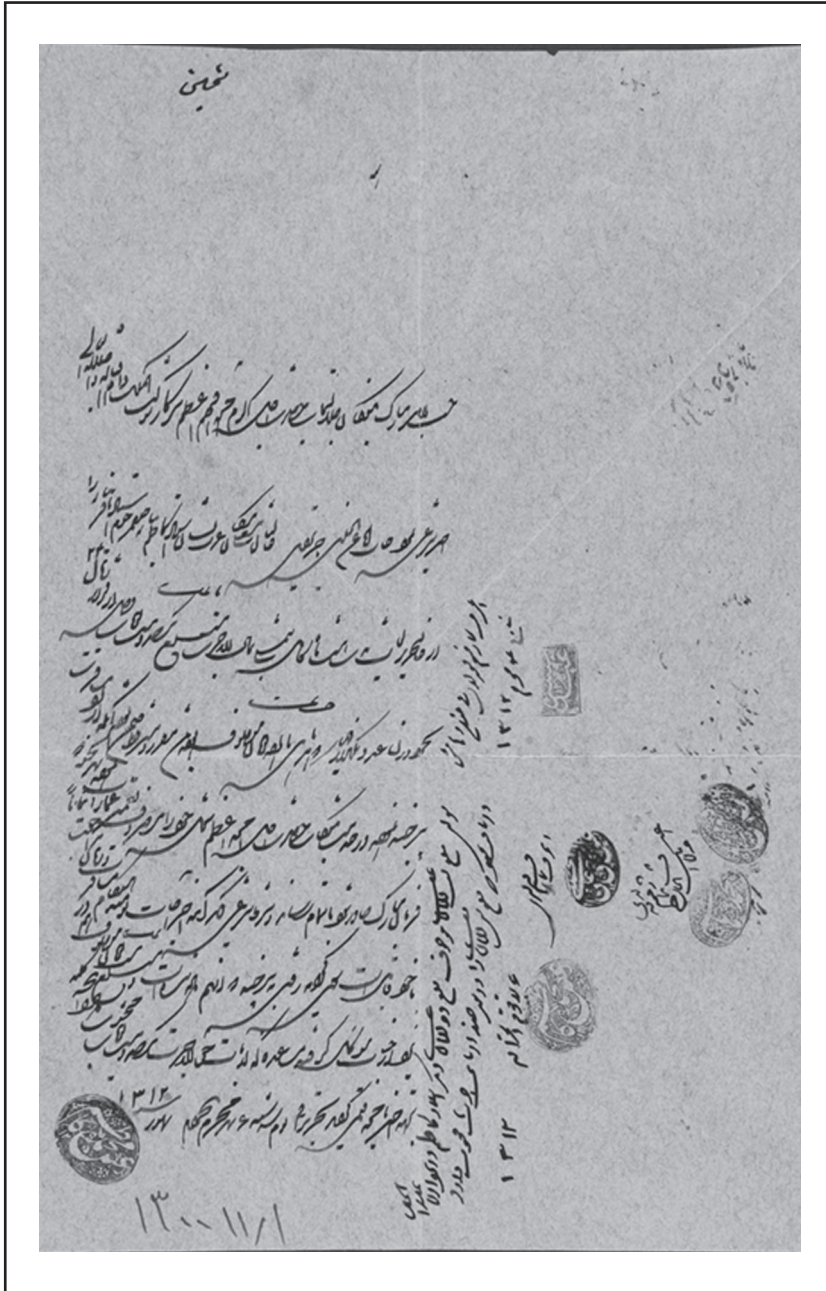
نتیجه‌گیری

در تقسیم‌بندی انواع سند، می‌توان از اجیرنامه به عنوان سندی مستقل یاد کرد که از دیدگاه سندپژوهی و سندشناسی حائز اهمیت است. با این حال، ماهیت آن، همان اجاره اشخاص با شرایط معین، جهت کاری خاص در مدت تعیین شده است. با توجه به اجیرنامه‌های موجود در آرشیو مرکز اسناد آستان قدس رضوی، می‌توان ادعا کرد فعالیت افرادی که

۱. کُم: عبارت است از لوله‌های سفالینی که برای جلوگیری از نفوذ گل و لای بر دهنه چاه قنات‌ها نصب می‌شود

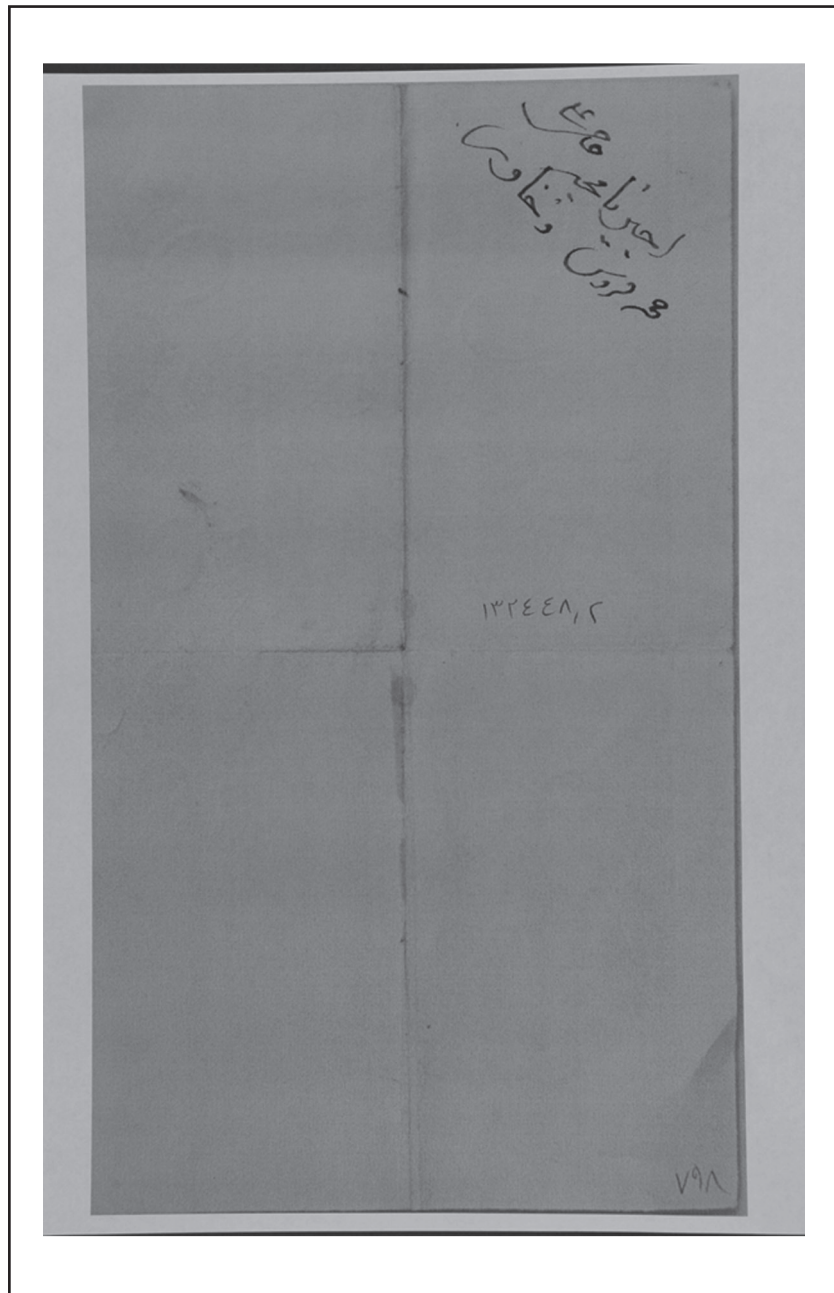


جهت انجام کاری اجیر می‌شدند، همه اصناف را در حوزه‌های، کشاورزی، صنعتی، ساختمانی، پارچه‌بافی، قالی‌بافی، و حمل‌ونقل دربرمی‌گرفت. علاوه بر آن، افراد در امور مذهبی نیز جهت انجام اعمال و مناسک مذهبی اجیر می‌شدند. در اجیرنامه‌ها علاوه بر ذکر نام اجیر و مستأجر، مدت اجاره، مورد اجاره، میزان اجرت اجیر، و شروط ضمن عقد نیز ذکر شده و در آن به صراحت از وظایف و حقوق متقابل اجیر و مستأجر سخن گفته شده است. البته، در موارد اندکی نیز که اجیرها کم سن و سال یا از اقشار کم درآمدتر جامعه بودند، این اسناد فاقد شروط به نفع اجیر هستند. از سوی دیگر، شرایط فسخ قرارداد در اجیرنامه‌ها به ندرت مشاهده می‌شود و به نظر می‌رسد مستأجر از امتیازات بیشتری نسبت به اجیر برخوردار بوده و اجیر ملزم بوده در هر شرایطی مفاد قرارداد را رعایت کند که این مسئله ناشی از اوضاع ناکارآمد نظام قضایی و عدم نظارت‌های قانونی در عصر قاجار بوده است.



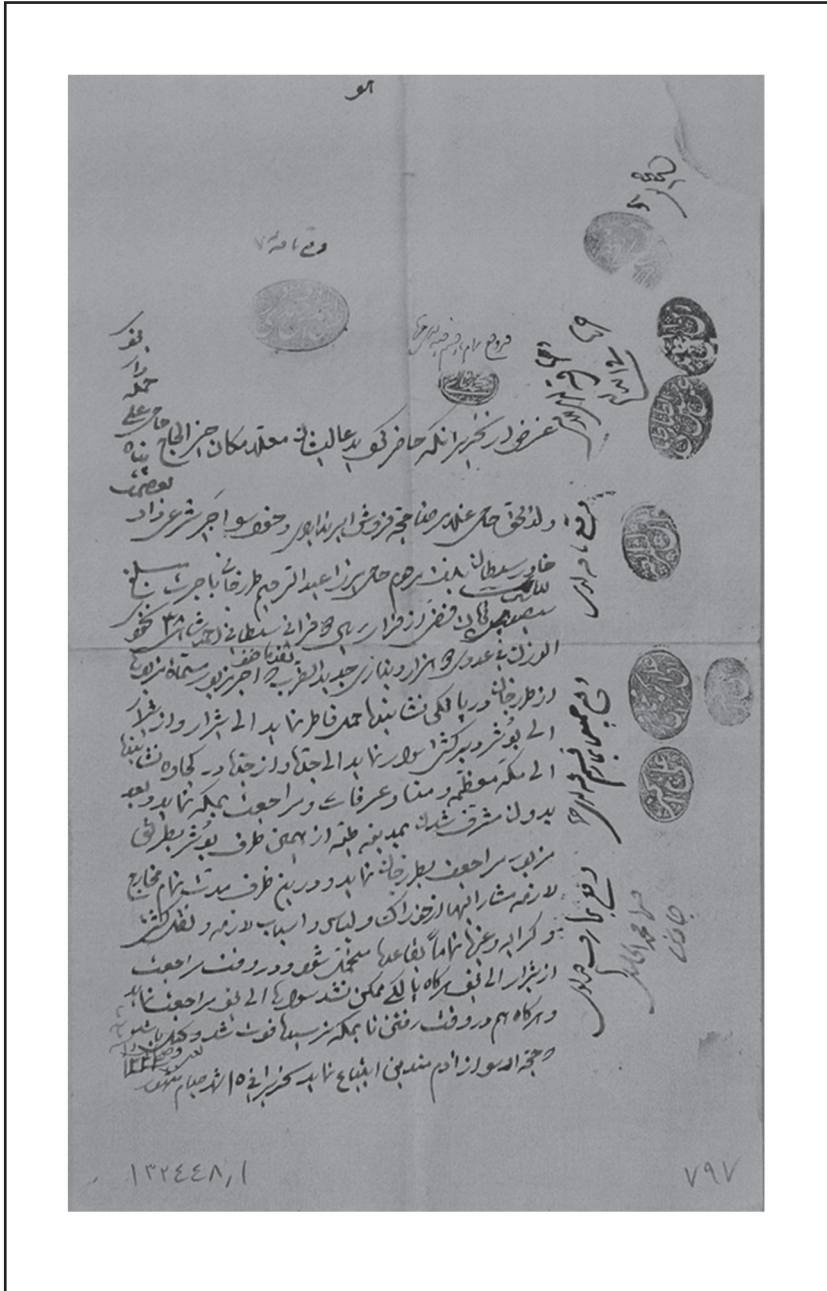
سند شماره ۱

مهر و گواهی شاهدان در سمت راست
اجیر نامه (ساکماق، ۱۳۰۱/۱).



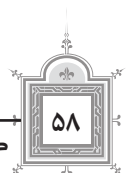
سند شماره ۲

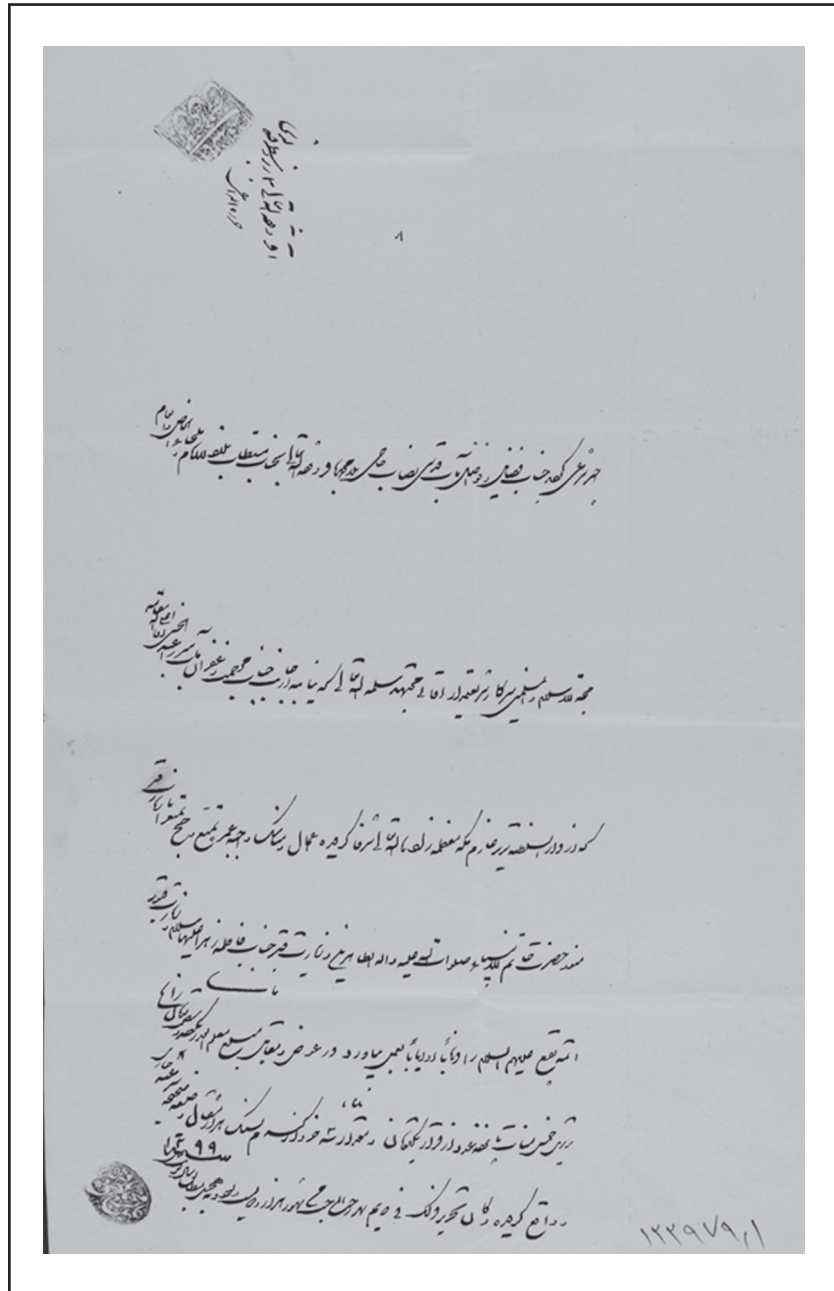
درج واژه «اجیرنامه» در پشت
اجیرنامه (ساکماتی، ۱۳۲۴۴۸، ۲).



سند شماره ۳

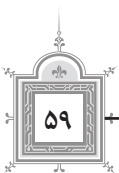
مهر و عبارات تایید اجیرنامهچه
در سمت راست و بالای اجیرنامه
(ساکماق، ۱۳۲۴۸/۱).





سند شماره ۴

یک نمونه اجیرنامه در قطع
۲۰/۵×۳۲ (ساکماق، ۱/۱۲۲۹۷۹).



منبع

- امامی، حسن (۱۳۸۴). *حقوق مدنی* (ج ۲). تهران: اسلامیه.
- بهرامی، بهرام (۱۳۸۳). *عقد اجاره کاربردی*. تهران: نگاه بینه.
- تولایی، علی و حائری، محمدحسن (۱۳۸۴). «بررسی فقهی تضمین پیشه‌وران در سده‌های نخستین هجری»، *مشهد: مجله مطالعات اسلامی*، ۷۳، ۷۵ تا ۱۰۰.
- جعفریان، رسول (۱۳۹۳). *وجیزه التحریر*. قم: مورخ.
- رضایی، امید (۱۳۹۰). *درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- دوراتی، لوجیانا (۱۳۸۸). «سندشناسی»، (مریم و تر، مترجم). تهران: *گنجینه اسناد*، ۱۹، (۴)، ۸۸-۹۴.
- طباطبایی، محمدصادق و صافیان اصفهانی، احسان (۱۳۹۲). «تیین ماهیت و ملاک‌های تمیز قرارداد کار از اجاره اشخاص». *فصلنامه‌ی تعالی حقوق*، ۵، (۴)، ص ۲۷ تا ۴۶.
- عدل، مصطفی (۱۳۷۳). *حقوق مدنی*. قزوین: بحرالعلوم.
- عیسوی، چارلز (۱۳۶۲). *تاریخ اقتصادی ایران* (یعقوب آژند، مترجم). تهران: گستره.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۸). *قواعد عمومی قراردادها* (ج ۱). تهران، شرکت سهامی انتشار.
- لمتون، ا.ک.س (۱۳۷۷). *مالک و زارع در ایران* (منوچهر امیری، مترجم). تهران: علمی و فرهنگی.
- وزین کریمیان، محمد (۱۳۶۹). «بررسی مبانی فقهی و حقوقی رابطه کارگر و کارفرما در ایران». *مجله دانش مدیریت*، ۹، ص ۱۱۴ تا ۱۲۰.
- هاجری، ضیاء‌الدین (۱۳۸۱). *فرهنگ‌نامه‌ها*. تهران: به‌آفرین.
- سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی (ساکماق) اسناد شماره:
- ۱۳۲۱۸۵/۱، ۱۳۰۰۱۱/۱، ۱۳۳۳۸۶، ۱۲۲۹۷۹/۱، ۱۳۲۴۴۸/۱، ۱۲۶۲۸۳/۱، ۱۲۶۰۸۷/۱، ۱۳۲۰۷۸/۱،
۱۳۲۲۲۲/۱، ۱۳۲۰۸۳/۱، ۱۳۲۰۷۵/۱، ۱۳۱۹۱۰/۱، ۱۲۳۸۳۹/۱، ۱۱۳۰۷۷/۱، ۱۲۶۲۶۵/۱، ۱۳۲۲۲۴/۱،
۱۳۲۷۳۷/۱، ۱۲۶۵۲۱/۱، ۱۳۲۱۵۵/۱، ۱۳۲۵۹۸/۱، ۱۰۸۹۹۲/۱، ۱۲۲۷۳۳/۱، ۱۳۳۴۰۳/۱، ۱۰۹۰۹۳/۱،
۱۲۶۲۷۹/۱، ۱۲۷۲۵۷/۱.

